

Мұхамбет С., Әмірғали Ш.

**Шоқан
шығармашылығындағы
шындық пен шешім**

Мұратқан Шоқан қазақ поэзиясындағы кейінгі толқын өкілдерінің бірі. Шоқан шығармаларындағы шындық – көзбен көріп, қолмен ұстаған өмір шындығы. Ол, әсіресе, табиғат құбылыстарын қаз қалпында суреттеуге, көркем кейіптеуге бейім. Айлық түннің алуан әсерлері мен қилы құпияларын өзінше жырлауға талпынады. Ай астындағы құбылыс қырларын өзінше өрнектеп, өзінше ой түйеді, үнсіз қардан, күзгі жаңбырдан, ақ аспаннан, бақ ішінен келісім, көрініс іздейді. Әсіресе, толған айдың жарығы, ақ сәулелер айнасы, айлы түнгі арулар анатомиясын ажарлап ашады, бедерлі бейнелейді. Әлем әдебиетіндегі бір ғана тақырыпты өмір бойы жырлаған ақын аз емес. Олай болса, Шоқан шындығының да Ай сәулесінен нәр алып, Ай нұрымен толыға түсетініне сенгіміз келеді.

Түйін сөздер: поэзия, шындық, анатомия, келісім, көрініс, табиғат құбылысы.

Muhamet S., Amirgali Sh.

**The truth and decision in
Shokan's works**

Murathan Shokan is one of the last stage writers of Kazakh poetry. The truth in his writings about the life you can see and even feel. Especially he describes natural phenomena exactly. he tries to explain to the reader about the peculiar mystery of the lunar night as well. He is looking for agreement in the blue sky, white snow, in the autumn rain and in the garden. He especially likes to portray the lunar night-rays and all the beauty in the moonlight. Many world writers who wrote their works on only one topic. Shokan was one of those who was inspired by only the moon. And really want to believe that not only writers such as Shokan are inspired by the moonlight.

Key words: poetry, truth, anatomy, cooperation, image, natural phenomenon.

Мухамбет С., Амиргали Ш.

**Правда и решение
в произведениях
Муратхана Шоканова**

Муратхан Шоканов – достойный представитель современной казахской поэзии. Его произведения отличаются глубоким пониманием правды жизни, которое можно увидеть и даже прочувствовать в поэтических строках. Особенно тонко и искусно он описывает природные явления, погружая читателя в таинства лунной ночи. Поэт ищет отклик и согласие в синем небе, белом снеге, в осеннем дожде и в саду. Особенно ему удаются изображения реальности, преломленной лунным светом. Таинственная красота ночи как-то по особенному волшебным образом предстает в творчестве поэта.

Ключевые слова: поэзия, правда, анатомия, сотрудничество, изображение, природное явление.

ШОҚАН ШЫҒАРМАШЫЛЫ- ҒЫНДАҒЫ ШЫНДЫҚ ПЕН ШЕШІМ

Табиғат – тақырып па, тақырып табиғат па, әлбетте, табиғат тақырып, тақырып та табиғат, тақырып табиғатын тап басып тану – табиғатпен туыстастар тартуы, таралғысы, өнер өрімі. Ал Гюстав Флобердің пайымдауынша: «Суреттер көзге көрінбейтін құдірет сықылды көктей өтіп, көркем шығарманың көркін келтіріп, ішінде жүруге тиісті». Ия, солайы солай ғой! Олай болса, ақын Мұратхан Шоқанның:

Саусағымды созамын бір балғынға,
Сағынамын, құлы болам алдыңда,
Мен қолымды созбас едім тәңірім
Гүл шоқтарын қадамаса шалғынға!

Ақынның аңсағаны – балғын, балғын емес-ау, шалғын, шалғынның шекесіндегі шоқтар, гүл шоқтары, қып-қызыл гүл шоқтары, сап-сары сарғалдақтар ма, жаутаң-жаутаң қаққан жауқазындар ма, ақын қолын созады, ақын қолын созбас та еді, тәңірі жарылқап, шалғынның шалғайына шоқтай маздатып қоймаса, ақын да – шоқ, гүл де – шоқ, екі шоқ, егіз шоқ бір-біріне қолын созып, саусағын созып жатуы – жарастық, көркемдік, келісім.

Тұманбай ақынның:

Көктем келді көкірегімнің құстары,
Қиқуламай неге тыныш жатсындар, –

деп жазғаны бар еді. Ал ақын Мұратхан Шоқан болса:

Алатаудың бір шыңына шығып ап,
Саған қарай кетейін бе қарғып мен, –

деп шамырқанады, ия, Алатаудың ар жағындағы айдай аруға арнаған назы болар, әйтпесе Мұратхан сықылды мінсіз, тілсіз табиғатты тігісін жатқыза жырлайтын жыршыларымыз толып тұр ма?!

Әдірә ғып қылтың менен сылтыңды,
Түсінер ме ең менің мінез-құлқымды.
Ауылымды шексіз сүйем, ал онан
Шекара астым, артық сүйіп ұлтымды.

Ия, ауыл-аймағын сүю – анадды сүю, анадды сүю – ұлтыңды сүю емес пе?! Адамзаттың алыбы Лев Толстойды – Ясная полянасыз, Пушкинді Болейно күзінсіз, Тарасты – Днепрсіз, елестету мүмкін бе, әлбетте, мүмкін емес. Ал Мұратханның маңдайына жазылған мәңгілік ауыл – Ақбелдеу екенін екінің бірі біле бермеуі де мүмкін-ау:

Алай-дүлей ақ дауылы бұрқаған,
Ақбелдеуге сосын қыста апарсам, –

деп армандайды. Сәкеннің Көкшетауы, Ақын Жәркеннің Жайыртауы, Илиястың Жетісуы, Мұқағалидың Қарасазы қазақ оқырмандарының көңілінен қоныс тапқан, ал Ақбелдеудің авторы қазақ поэзиясының жыр белдеуіне атын байлап үлгерген ақын. Эрнест Хеменгуйдің: «Жазушының міндеті – айту емес, жазу» деген қанатты сөзі бар. Ақбелдеудің атын да, өзінің атын да төрге шығару үшін – жазу керек, әрине, «жазу айтқаныңды айнытпай жазу керек, жазғаныңды айнытпай айту мақсат емес, әрине!» депті француз жазушысы Жюль Ренар.

Ұйысқақ кеш толтырып ап уысын,
Маған берген сезім қалай суысын.
Сонан бері кештер менің жақыным,
Сонан бері түндер менің туысым.

«Екі ұзын сөздің ең қысқасын таңда, – депті француз ақыны Поль Валери». Біз бұрын ұйысқақ шаш, ұйысқақ жал, ұйысқақ жүн, ұйысқақ жел туралы жиі еститінбіз. Ал ұйысқақ кеш туралы естімеген де шығармыз. Ия, образбен ойлау, кештің образын жасау керек қой, кештің үстіне немесе бұрыннан бар киімдерді іле салуға болар еді, бірақ пейзаж – образ сырын ашады, Ал образ – адам! (З.Қабдолов) Бәрінен бұрын неге ұйысқақ кеш деп сұрауыңыз да мүмкін-ау, ал бұл Айбергеновтен «неге көгілдір махаббат» деп сұраумен пара-пар ғой, сонымен кеш ұйыса ма, неге ұйыспасын, кеш дегеніміз – қараңғылық, қоюлық, күн мен түннің ұйысуы екі кештің арасында өтеді. Сүт ұйып айранға айналса, кеш ұйып қараңғыға айналады, яғни, түнге айналады. Ұйысқақ кеш – образ, образ емес-ау, адамға айналған табиғат. Абайдың қысы басқан жері сықырлап келіп қалмай ма? Сол сияқты адам, адам болмаса уысын толтырып ала ала ма, адам емес-ау, сезім. Адамның салқар сезімі уысын толтырып бергеннің бәсекелесі бола ма?! Ол оның үстіне сендей соғылысқан сезім болса, жаттың өзін жақындастырмай, тастың өзін туыстастырмай қоя ма?!

Немесе:

Сол қара күз түріп алып балағын,
Кешіп өтіп келе жатыр өзеннен.

Жаздың жалғасы балағын түріп алып, түнеріп келе жатыр, қара суды қара тастай етіп суытыпты. Қара күз бен қара суда үндестік бар ма? Неге болмасын, күздің қимыл-әрекетінің қауырттығын көрсетіп тұрған жоқ па, қазақтың халық әні «Сәулем-айдағы» жақсы болсаң – келерсің судан өтіп, жаман болсаң кетерсің суға кетіп» деген жолдарды бәріміз де білеміз. Олай болса, қара мұздай суды қара күзден басқа кім кеше алады, олай болса қара күз де, қара су да – қажетті детальдар. Неміс жазушысы Эдуард Бернштейннің болжауы бойынша, «Қауырт қимылдың қасында мақсат мағынасыз көрінеді». Қайықпен, кемемен жүзіп келе жатқан жоқ, қара суды қасқайып кешіп келе жатыр. Сөйтпесе қара күз бола ма?! Образ ба, образ, ойнақы образ, тоғайдан өтіп, таудан түсіп келе жатқан жоқ, «Өмір-өзенді» (Мұқағали) кешіп өтіп келе жатыр, өмір ме, өмір мен, сен, олар сүріп жатқан өмір, мен, сен, олар кешіп өтіп жатқан өзен, бұл жолы біз емес, күз кешіп өтіп келе жатыр. Олай болса, біз деген күз, күз деген біз емес, ең бастысы адам араласпаған табиғат, табиғаттың бір өзі. Американ ақыны Блис Карман: «Табиғаттың ең тамашасы – адам араласпаған табиғат» депті. Карманның қағидасына сүйенсек, табиғаттың төрешісі – табиғат қана.

Маңайыма назарымды салғанда,
Үлгі көрем өскен шөптен, талдан да.
Тұр ғой олар кеңістікке таласпай,
Біздер неге сыйыспаймыз жалғанға.

Міне, мәңгіліктің мұраты кешенің де, бүгіннің де, ертеңнің де еншісі – табиғатқа табыну ғана емес, табиғатына бағыну. Адам да – табиғат, табиғат та – адам, бір-бірінен айырмасы – ақылы мен айласында. Адамзат баласының ықылым заманнан бергі мәйекті мәселесі де сол баяғы:

Адам боп онай туғанмен,
Адам боп қалу көп қиын. (Қадыр)

Екеуі де шындық. Шөптен, талдан үлгі көру – өмірдің мағынасын өзіңше түсіну, тұшыну ғой. Ақын жырларының арқауы – табиғат, табиғат болғанда да түнгі табиғат, әсіресе, ай, айлы түн, айлы аспан. Әлбетте Абайдың «Желсіз түнде жарық айынан» бастап, Сәкеннің «Тау ішінде

түнделетіп» келе жатуы да айлы түнгі ән болып саналды. Ал қазіргі қазақ ақындарының, әсіресе, жас ақындардың екеуінің бірінде Ай туралы жырлар жетерлік.

Тұман болып қарадай гүл кірпігін сулаймын,
Түн, аспанда жаралы ай, сандықтағы тудаймын.

Немесе:

Сен келмедің көңілсіз ымырт маған,
Ай туады аздан соң мұң ұрттаған.

Әйтпесе:

Өзінді ойлап отырмын мен тұр көкте,
Жарты ай ұқсап жалғыз тілім қауынға.

«Ақын – үндестік ұлы» деп Блок бекерге айтпаған. Ай мен адам. Ай мен ару. Ай мен ақын. Ал Мұратханның айлары бастан кешкен жайларымен үзеңгілес, үндес. Әркімнің қиялынан құйып алған өз Айы бар, мың адам болса, мың түрлі айы бар, қиялының көрінісі. Бір кездері ағылшын драматургі Джордж Бернард Шоу «Егер әрбір адамға 978, 307, 246, 569, 967 жұлдыз бар десеңіз түк түйір де иланбас еді. Ал жаңа ғана сырланған деген жарнаманы жапсырып қойсаңыз міндетті түрде қолымен ұстап көрер еді» депті. Сол сықылды әркімнің қиялындағы айының қанша екенін есептей алмас та еді, әрі-беріден кейін, «Геометрияға да шабыт керек» деп Пушкин айтпақшы, ақынның айлағы – шабыт, ал шабыт болса жарты айды да, толықсыған айды да, толған айды да жасап алу қиындық келтірмейді. «Жаралы ай да, мұң ұрттаған ай да, бозарған ерін сықылды ай да, жалғыз тілім қауын секілді. Ай да ақын қиялының көріністері, көңіл-күйінің көшірмелері, көшірмелері көңілсіз бе, көнтері ме оған көңілдің қандай да кінәсі жоқ, барлық пәлі түпнұсқада, ал түпнұсқаға жүгіну – біздің борышымыз. Түпнұсқа – әрине адам, адам болғанда аяулы адам. Таудан түсіп келе жатқан Диогеннен жұрт: «Халық көп пе деп сұраса, халық көп те, адамдар аз» деп жауап берген екен. Сол сықылды: Айдың ақынның көңіл-күйіне сәйкес құбылып отыруы психологиялық параллелизмнің кәдуілгі көріністері. Бір кездері ақын Әбділдә Тәжібаев:

Маған жарты керек емес уақыт та,
Маған жарты керек емес бақыт та.
Мен жартылай ала алмаймын Айды да,
Маған жарты керек емес қайғы да, –

деп жазып еді. Сол сықылды «Жарты ай ұқсап жалғыз тілім қауынға» депті Мұратхан. Жалғыз тілім қауынның ар жағында жүрегі тілім-тілім лирикалық кейіпкер тұрған жоқ па, болмаса ақын «Ай туады аздан соң мұң ұрттаған» деп айтпас та еді ғой.

Бұл – Мұратхан шындығы. Мұратхан шындығы емес-ау, айдай әлем ақиқаты, сенбесеңіз ағылшын философы Герберт Спенсерді тыңдап көріңіз: «Бүкіл адамзат баласы азат болмайынша, ешкім ерікті бола алмайды, барлық адам баласы бір-біріне сүйіспеншілікпен қарамайынша ешкім де толыққанды сүйікті бола алмайды. Жер бетінде бақытсыздар байрағы желбіреп тұрғанда ешкім де ерекше бақытты бола алмайды». Олай болса Мұратхан Шоқанның «Ай жоқ қазір жалғыз өзім отырмына» сенгің келеді. «Әй, өмір-ай, өтіп жатқан тайғанап» депті оның үстіне, өйткені өмір ортақ қой, ақын қара басының қамын күйттеп отырған жоқ, керісінше, Спенсердің байламына бас ұрып отырғандай. Суретші Жеңіс Кәкенұлы құйрық-жалы сәйгүліктерді салады, ал ақын Мұратхан Шоқан ай астындағы аруларды эпсанаға айналдырады екен. Ал енді осы екеуінде ұқсастық бар ма, әлбетте ұйқасу бар, үндесу бар, келісім бар, жарасым бар. Олай болса, ай астындағы арғымақтар мен ай астындағы арулар арасында да біз білмейтін, бізге білінбейтін байланыс бар. Ол өрмекшінің өрмегіндегі көзге көрінбейтін құпия келісім, жанды жарасым. Жеңіс Кәкенұлының ай астындағы арғымақтар мен сүліктей сәйгүліктері Мұратханның мұнтаздай таза, мінсіз, тілсіз, албырт аруларының келісім кестесін төгіп тұр. Сенбесеңіз әр алуан арғымақтар мен айдай арулардың айға қарай ұшып бара жатқандағы қимыл-қозғалысына көз салып қараңызшы:

Жұлдыздардан тамады сап-сары ніл,
Өзіндей сағынбаппын мүлде ешкімді.

Поэзияның міндеті де, мақсаты да – жан біткенді жалт қарату ғана емес, жан біткеннің жанын тебірену, толқыту, толғандыру, тіпті тас емшектен сап-сары ніл тамызу дер едім. Көрдiңiз бе, жұлдыздардың жанарынан сап-сары нiл ағызу анау-мынау ақынның қолынан келе бермейдi.

Мөлдір көлден мөлтек-мөлтек сыр аулап,
Менімен бір мұңға батып тұр аумақ.

Иә, ол үшін сезімің де, көзің де, өзің де мөп-мөлдір болуы қажет, сонда деймін-ау, сонда,

мұның өзі мөп-мөлдір, таза, тіпті шыныдай таза болуы ықтимал.

Мұратхан Шоқан – өзі көзімен көріп, қолымен ұстаған тақырыптарды ғана тілге тиек етеді. Оның жырларында саясаттың сойылына жығылу, қиянаттың қолтығына тығылу, шындықтың шырағынан шығыну атымен жоқ. Не сезінсе соны жазады, нені сезінбесе, соны жазбайды. Әсердің ақыны, әсершіл ақын, әсер ете алатын ақын, көзбен көргенін көңіліне тоқып, көңіліне тоқығанын өлең етіп оқып бере алатын ақын.

Бақыт жайлы бөлектеу түсінгенім,
Бақыттымын, жанып тұр ішімде күн.

Ішінде күн жанып тұрған ақынның жырларының қызуы жоқ, қызығы жоқ деп қалай айтасыз, ең бастысы, ақын ойындағысын ойнақтатпай, көңілдегісін қипақтатпай қаз қалпында қағазға түсіріп, қиялымен қиялатады, арманымен әуелетеді де, мінсіз, тілсіз мұңға батырады, сырға батырады, шымға батырады. Себебі поэзия – шыңырау, шыңыраудың түбіне үңілгенмен, түкті де көре алмайсың.

Мені әлі таңғалдырған жоқ ешкім,
Таңғалмаса айыптама көк өскін.
Бәрін биік көретін тау белестің,
Біреулердің қатарынан емеспін.

Таңғалмағанын таңдамайды, таңдағанын құр қызықтау, қысыр қылымсу емес, құныға қызықтау, қызыға құнығу, құнығу болғанда да қызылға құнығу емес, қиялға құнығу, қиялдың қызығын қызықтау ғана емес, қиялдың құрығын ұлықтау. Сондықтан да ақын жырларындағы қарапайым қағидаларға иланасыз, имандай ұйысыз. Вольфган Гете: «Поэзия дегеніміз – өзінді де, өмірді де ұйыту немесе ұлық ұйытқы» деген екен. Мұратхан Шоқан өзін ұйытқан жайлардың ғана ұйытқысы.

Гүлдің бәрі шөпке конған көбелек,
Көбелектер ұшып жүрген гүл сынды.
Рахманның аппақ нұры себелеп,
Оятып тұр кеудемдегі тылсымды.

Расында да тылсым тілін түсінбеген ақынның кеудесіндегі көбелектер, көңіл-күй көбелектері кенеттен ұшып-конған гүлге айналып, ал гүлдерге де қанат бітіп ақ қанатты көбелектерге айналар ма еді, әрине айналмас еді?!

Осының бәрі ақын кеудесіндегі жасырынып жатқан тылсымның өмірге өріс ашуы ғана емес, өз өрісін таба білуі, тиянақ таппауы, себебі нағыз поэзия тиянақ таптырмайды. Кеудеңізде күн болып күркірейді, жасын болып жарқырайды, сарқырама болып сарқырайды. Нағыз поэзия – ояну ғана емес, ояту, оянған ой, оқыс ой ғана ақынды асқақтатады.

Әдебиеттер

- 1 Абай. Таңдамалы шығармалары, 2 томдық, – Алматы. – 236 б.
- 2 Польш В. Собрание сочинений. – М., 1976. – 333 с.
- 3 Герберт С. Избранное. – М., 1977. – 387 с.
- 4 Мақатаев М. Өмір-өзен. – Алматы: Жазушы, 1976. – 232 б.
- 5 Мырзалиев Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 1977. – 318 б.
- 6 Шоқан М. Түнгі лирика. – Алматы, 2016. – 323 б.

References

- 1 Abaj. Taңdamaly shyғarmalary, 2 tomдық, – Almaty. – 236 b.
- 2 Pol' V. Sobranie sochinenij. – M., 1976. – 333 s.
- 3 Gerbert S. Izbrannoe. – M., 1977. – 387 s.
- 4 Maqataev M. Ömir-özen. – Almaty: Zhazushy, 1976. – 232 b.
- 5 Myrzaliev Q. Üsh tomдық shyғarmalar zhinaғы. – Almaty, 1977. – 318 b.
- 6 Shokan M. Tүngi lirika. – Almaty, 2016. – 323 b.